

А6м.
КСЗ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

КНИЖЕНКО СВІТЛАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК – 343.98

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСНОВНІ
ПОЛОЖЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ**

Спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2006

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Правові основи екологічної політики закладені в Конституції України, яка встановлює обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку, гарантує громадянам право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище. В сучасних умовах розвитку суспільства і держави темпи деградації природних об'єктів призвели до порушення екосистеми, зростання захворюваності населення, смертності та погіршення генофонду нації.

Складна екологічна обстановка значною мірою зумовлена постійним зростанням кількості і високою латентністю екологічних злочинів. Рівень латентності цих злочинів складає 95%. Водночас суспільно небезпечні наслідки: захворювання і загибель людей, забруднення значних територій, масове знищення об'єктів тваринного і рослинного світу, небезпека тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф створюють реальну загрозу національній і екологічній безпеці України. У зв'язку з цим пріоритетним напрямком у природоохоронній діяльності є удосконалення діяльності правоохоронних органів, забезпечення практичних працівників криміналістичними засобами, прийомами й методами, спеціально призначеними для вирішення завдань виявлення, розслідування екологічних злочинів та їх запобігання.

В юридичній літературі проблемі удосконалення слідчої діяльності приділяється значна увага. Ці питання розглядалися в працях відомих вчених України: Ю.П. Аленіна, О.М. Бандурки, В.П. Бахіна, А.В. Волобуєва, В.І. Гаєнка, В.Г. Гончаренка, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, О.А. Кириченко, Н.І. Клименка, В.А. Колесника, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалової, В.П. Корж, І.І. Котюка, В.С. Кузьмичова, В.К. Лисиченка, В.Г. Лукашевича, Г.А. Матусовського, О.Р. Михайленка, М.В. Салтєвського, М.Я. Сегає, В.Ю. Шелітька, М.Є. Шуміло, М.П. Яблокова та інших.

Проблеми розслідування окремих видів екологічних злочинів були предметом дослідження в роботах М.О. Духно, В.В. Єгошина, Ю.Г. Корухова, Г.А. Матусовського, А.Є. Меркурісова, А.М. Плешакова, А.П. Резван, М.В. Свєрдюкова, М.О. Селіванова, М.П. Яблокова, авторського колективу С.Б. Гавриша, В.Г. Грузкової, В.О. Коновалової, Г.А. Матусовського та інших. Проте істотні зміни у стані, структурі та динаміці екологічних злочинів; виділення їх у окремому розділі Кримінального кодексу України, норми якого встановлюють відповідальність за злочини проти довкілля, вимагають проведення комплексного наукового до-

слідження криміналістично значущої інформації про способи та обстановку вчинення екологічних злочинів, предмет злочинного посягання, специфічні сліди і суспільно небезпечні наслідки діяльності та бездіяльності службових, спеціально уповноважених, інших осіб та розробки системи елементів криміналістичної характеристики екологічних злочинів, наукових методів, тактичних прийомів і рекомендацій, спрямованих на виявлення, розслідування зазначених злочинів та їх запобігання. Викладене створило передумови для проведення наукового дослідження, зумовило вибір теми дисертації і дозволило віднести досліджувані проблеми до актуальних.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи передбачена "Тематикою пріоритетних напрямків фундаментальних та прикладних досліджень вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ МВС України на період 2002 – 2005 рр., затвердженою Наказом МВС України № 635 від 30 червня 2002 р.; Головними напрямками наукових досліджень Національного університету внутрішніх справ на 2001 – 2005 рр., затвердженими Вченою Радою Національного університету внутрішніх справ (протокол № 3 від 23 березня 2001 р.).

Мета і завдання дослідження. Дослідження переслідує двояку мету: по-перше, на основі теорії криміналістичної класифікації злочинів, аналізу слідчої та судової практики, узагальнення способів злочинів проти довкілля розробити криміналістичну класифікацію екологічних злочинів; по-друге, на основі вчення про криміналістичну методику розслідування злочинів з'ясувати типові способи вилучення, забруднення, знищення природних об'єктів, порушення правил екологічної безпеки, проаналізувати типові слідчі ситуації і на цій підставі розробити криміналістичну характеристику екологічних злочинів та основні положення їх розслідування. Для досягнення цієї мети були поставлені та вирішувались такі завдання:

- розкрити сутність екологічних злочинів, визначити їх криміналістичні закономірності;
- вивчити та узагальнити матеріали слідчої і судової практики, правової статистики та систематизувати екологічні злочини за криміналістичними критеріями;
- розробити криміналістичну класифікацію екологічних злочинів;
- розробити систему елементів криміналістичної характеристики екологічних злочинів;
- проаналізувати злочини, скоєні злочинними, організованими групами, окремими особами шляхом незаконного корисливого вилучення об'єктів рослинного і тваринного світу, корисних копалин і визначити ти-

пові способи незаконного вилучення, рольові функції членів злочинної (організованої) групи, обстановку та предмет злочинного посягання, сліди і наслідки злочинної діяльності;

– узагальнити слідчу практику і визначити основні елементи криміналістичної характеристики злочинів, скоєних шляхом забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, земель;

– на основі вивчення матеріалів слідчої та судової практики визначити елементи криміналістичної характеристики злочинів, скоєних шляхом знищення, пошкодження лісових масивів, рибних запасів, територій, взятих під охорону держави;

– вивчити матеріали слідчої практики, практичної діяльності природоохоронних органів і розробити систему елементів криміналістичної характеристики злочинів, скоєних шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки;

– дослідити криміналістичні аспекти особливостей розслідування екологічних злочинів з урахуванням слідчих ситуацій, розробити алгоритм слідчих дій та оперативно-розшукових заходів на початковому етапі розслідування;

– на підставі аналізу слідчої та судової практики визначити перелік природоохоронних органів і форми взаємодії слідчого із цими органами;

– вивчити документи, що регулюють природоохоронні відносини, матеріали слідчої практики та діяльність природоохоронних органів і розробити криміналістичну класифікацію документальних джерел інформації про екологічні злочини;

– на основі вивчення матеріалів судових експертиз визначити групи експертиз, що доцільно призначати при розслідуванні екологічних злочинів;

– виділити особливості тактики окремих слідчих дій.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у галузі охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини; законодавство, що регулює відносини у сфері довкілля; діяльність слідчих органів з розслідування екологічних злочинів.

Предметом дослідження є закономірності механізму незаконного вилучення, забруднення, знищення, пошкодження природних об'єктів, порушення правил екологічної безпеки та виявлення їх ознак, слідів і наслідків злочинної дії або бездіяльності; діяльність органів дізнання, слідчих щодо виявлення і розслідування зазначених злочинів.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять діалектичний метод наукового пізнання дійсності, а також окремі наукові

методи. За допомогою *історичного методу* досліджено розвиток окремих криміналістичних концепцій (криміналістичної характеристики злочинів, криміналістичної тактики, судової криміналістики). *Системно-структурний метод* дозволив сформулювати поняття криміналістичної характеристики екологічних злочинів, розробити основні положення методики їх розслідування з урахуванням типових слідчих ситуацій. *Методи класифікації* застосовано для визначення груп екологічних злочинів та слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування за різними підставами. *Метод аналізу* допоміг з'ясувати, що деякі кримінально-правові норми, які встановлюють кримінальну відповідальність за екологічні злочини, потребують певних змін, що дозволить ефективніше їх застосовувати.

Для одержання емпіричних даних застосовувався *соціологічний метод* дослідження: вивчення за спеціальною програмою матеріалів кримінальних справ; опитування за розробленими анкетами слідчих органів прокуратури та МВС.

Теоретичною основою дослідження є наукові праці з філософії, логіки, кримінального та кримінально-процесуального права, криміналістики, екологічного права тощо.

Інформаційну базу дисертації становлять: Конституція й закони України; чинні КПК та КК України, постанови Пленуму Верховного Суду України.

Емпіричною базою дослідження є результати вивчення автором матеріалів 261 кримінальної справи, а також результати анкетування та інтерв'ювання 89 працівників Державної екологічної інспекції Міністерства екології та природних ресурсів України, 78 слідчих прокуратури, МВС Харківської, Дніпропетровської, Запорізької, Донецької, Одеської, Луганської областей; статистичні дані Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України, МВС України та Верховного Суду України.

Наукова новизна одержаних результатів дисертації визначається тим, що вперше в науці проведено комплексне монографічне дослідження криміналістичних закономірностей екологічних злочинів, типових способів, обстановки, предмета злочинного посягання, специфічних слідів і суспільно небезпечних наслідків злочинної діяльності злочинних, організованих груп, службових, спеціально уповноважених, інших осіб, що дало автору змогу висунути й обґрунтувати низку нових положень, важливих у концептуальному плані для криміналістичної науки і практики:

- визначено криміналістичні закономірності екологічних злочинів, розкрито їх сутність;
- уперше розроблено криміналістичну класифікацію екологічних злочинів;

- подальшого розвитку набуло вчення про криміналістичну характеристику злочинів, визначено основні структурні елементи екологічних злочинів;
- визначено типові способи незаконного вилучення злочинними, організованими групами, окремими особами об'єктів рослинного і тваринного світу, корисних копалин; специфіку обстановки, слідів і наслідків злочинної діяльності;
- виокремлено типові способи забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, земель; визначено специфіку обстановки, слідів і суспільно-небезпечних наслідків злочинних дій або бездіяльності службових, спеціально вповноважених, інших осіб;
- визначено основні елементи криміналістичної характеристики злочинів, скоєних шляхом знищення (пошкодження) лісових масивів, рибних запасів, територій, взятих під охорону держави;
- уперше розроблено типові способи порушень встановлених правил екологічної безпеки; визначено специфіку слідів і суспільно небезпечних наслідків злочинних дій або бездіяльності службових, спеціально уповноважених, інших осіб;
- визначено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування і розроблено відповідні їм алгоритми слідчих дій;
- викладено особливості взаємодії слідчого з органами дізнання, екологічними інспекціями та державними органами, що здійснюють моніторинг у сфері довкілля;
- уперше розроблено класифікацію документальних джерел інформації про екологічні злочини;
- обґрунтовано доцільність призначення судово-екологічної, криміналістичних, технічних, інших експертиз та експертиз екологічної спрямованості;
- виділено особливості тактики огляду місця події, тактики допиту свідків, тактики допиту підозрюваного;
- запропоновано внести зміни та доповнити Кримінальний кодекс України ст. 240-1 *“Незаконне видобування корисних копалин”*;
- запропоновано доповнити ст. 246 КК України частиною другою, в якій визначити кваліфікуючими ознаками незаконної порубки лісу *вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або заподіяння матеріальної шкоди у великому розмірі*;
- запропоновано доповнити частину другу ст. 249 КК України, в якій визначити кваліфікуючими ознаками незаконного заняття рибним, звіри-

ним або іншим водним добувним промислом вчинення злочину *групою осіб або організованою групою*;

– розроблено методичні рекомендації з розслідування незаконного видобування корисних копалин (ст. 240 КК України).

Практичне значення одержаних результатів полягає в такому:

1) *у нормотворчості* – у підготовці й поданні пропозицій до Комітету Верховної Ради з питань законодавчого регулювання правоохоронної діяльності щодо вдосконалення ст.ст. 240, 246, 249 КК України (акт про впровадження у законодавчу діяльність № 06-19/15-201 від 14 лютого 2005 р.);

2) *у правозастосуванні* – у розробці і впровадженні у слідчу діяльність наукових рекомендацій щодо розслідування незаконного видобування корисних копалин (акт про впровадження в діяльність слідчих підрозділів в УМВС України в Луганській області від 22 грудня 2004 р.);

3) *у навчальному процесі* – в розробці лекцій та її викладанні в курсі криміналістики в Харківському національному університеті внутрішніх справ.

Особистий внесок здобувача. У науковій статті, опублікованій у співавторстві з В.П. Корж, особистий внесок здобувача становлять ідеї та розробки криміналістичної класифікації документів, що підлягають виїмці та дослідженню при розслідуванні екологічних злочинів.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення, практичні рекомендації й результати дослідження доповідались на засіданнях кафедри криміналістики Харківського національного університету внутрішніх справ МВС України, а також на Міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми сучасної криміналістики (м. Сімферополь – м. Алушта, 2002 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасні судово-експертні технології в кримінальному та цивільному судочинстві” (м. Харків, 2003 р.).

Публікації. Основні положення і результати дисертації опубліковані в п'ятьох статтях у наукових фахових виданнях та у тезах доповідей.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, які включають дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 207 сторінок, із яких 174 – основний текст, 17 – список використаних джерел (199 найменувань), 16– додатки (9).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, його методологічну, теоре-

тичну та емпіричну основи, показано наукову новизну і сформульовано положення, які виносяться на захист, розкрито теоретичне і практичне значення отриманих результатів.

Розділ перший “Криміналістична класифікація екологічних злочинів” складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1. “Сутність та поняття екологічних злочинів” викладено кримінологічний аналіз екологічної обстановки в Україні, криміналістичні закономірності екологічних злочинів і визначено криміналістичне поняття зазначених злочинів.

Дисертант проаналізував чинне екологічне законодавство і зробив висновок щодо доцільності прийняття екологічного кодексу, виокремив державні органи, що здійснюють контроль у галузі охорони довкілля та органи, що здійснюють державний моніторинг довкілля.

За оцінками експертів екологічна ситуація в Україні характеризується як кризова. Органами МВС України у 2001 р. було зареєстровано 1374 екологічні злочини, у 2002 р. – 1247, у 2003 р. – 1977, у 2004 р. – 1877 екологічних злочинів. Слід зауважити, що відповідно до статистичних звітів органів МВС України, екологічні злочини складають менше одного відсотка від загальної кількості скоєних в державі злочинних діянь, тоді як, за твердженнями кримінологів з урахуванням латентності, їх кількість повинна складати 15 – 23 %. Дані статистичної інформації дозволили визначити в структурі злочинів найбільш небезпечні і поширені екологічні злочини: незаконна порубка лісу; незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; порушення правил охорони надр; забруднення або псування земель; незаконне полювання; безгосподарське використання земель.

Аналіз кримінального законодавства РФ, України, юридичної літератури, результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок щодо доцільності віднесення до екологічних злочинів таких діянь: незаконне поводження з радіоактивними матеріалами (ст. 265 КК); порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами (ст. 267 КК); незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини (ст. 268 КК), порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами (ст. 326 КК), екоцид (ст. 441 КК), оскільки вони посягають на екологічну безпеку та спричиняють захворювання або загибель людей, або інші тяжкі наслідки.

Узагальнені матеріали слідчої та судової практики дозволили визначити криміналістичні закономірності екологічних злочинів: суб'єкт злочин-

них посягань (злочинні або організовані групи, службові, спеціально уповноважені, інші особи); особливості предмета злочинного посягання, специфічні способи екологічних злочинів; особливості обстановки вчинення цих злочинів; специфічні сліди; суспільно небезпечні наслідки злочинної діяльності або бездіяльності.

У криміналістичному аспекті екологічні злочини автор визначає як передбачені кримінальним законом злочинні посягання на навколишнє природне середовище, що вчиняються службовими та спеціально уповноваженими особами, на яких покладено обов'язок дотримання встановлених екологічних правил, іншими особами шляхом злочинної діяльності або бездіяльності, яка заподіяла шкоду довкіллю, спричинила загибель або захворювання людей, інші тяжкі наслідки або створила небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

У підрозділі 1.2. "Криміналістична класифікація екологічних злочинів" наведено теоретичні положення криміналістичної класифікації екологічних злочинів, обґрунтовано доцільність систематизації досліджуваних злочинів за криміналістичними критеріями і визначення груп екологічних злочинів.

Дисертант поділяє точки зору тих дослідників проблем криміналістичної класифікації злочинів (Р.С. Белкіна, О.М. Васильєва, І.Ф. Герасимова, О.М. Колісниченка, Г.А. Матусовського, В.О. Образцова та ін.), які вважають, що при розробці криміналістичної класифікації злочинів слід враховувати криміналістичні критерії.

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики, правової статистики, результати проведеного дослідження дозволили визначити криміналістичні критерії класифікації екологічних злочинів: суб'єктний склад (злочинні, організовані групи; службові, спеціально уповноважені, інші особи), способи (незаконне вилучення, забруднення, знищення, пошкодження, порушення правил екологічної безпеки), суспільно небезпечні наслідки для нижченаведених груп злочинів. *Перша група* включає злочини, скоєні злочинними, організованими групами, окремими особами шляхом незаконного корисливого вилучення об'єктів тваринного, рослинного світу, корисних копалин. *Друга група* – злочини, скоєні службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, земель. *Третя* – злочини, скоєні службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом знищення (пошкодження) лісових масивів, рибних запасів, територій, взятих під охорону держави. *Четверта* – злочини, скоєні службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки.

Розглянута криміналістична класифікація екологічних злочинів має певне значення для подальшого розвитку науки і практики криміналістики.

Розділ другий **“Криміналістична характеристика екологічних злочинів та її основні елементи”** складається з п’яти підрозділів.

Підрозділ 2.1. *“Поняття та структура криміналістичної характеристики екологічних злочинів”* присвячено дослідженню вчення про криміналістичну характеристику злочинів, проблемних питань розробки криміналістичної характеристики екологічних злочинів, визначенню її основних елементів.

Дисертант проаналізував різні підходи дослідників до розгляду проблеми криміналістичного вчення про криміналістичну характеристику злочинів (В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.В. Весельського, Г.А. Густова, О.Н. Колісниченка, В.П. Корж, С.В. Кузьміна, А.Ф. Лубіна, Г.А. Матусовського, І.І. Рубцова, М.В. Салтевського, А.В. Старушкевича, В.В. Тішенка) та матеріали слідчо-судової практики і визначив криміналістичну характеристику екологічних злочинів як систему узагальнених слідчою та судовою практикою криміналістично значущих даних про ознаки злочинних посягань у сфері довкілля, особистісні якості особи злочинця, предмет злочинного посягання, способи злочину, обстановку, сліди та інші наслідки злочинної діяльності, знання і використання яких мають важливе значення для виявлення, розслідування екологічних злочинів та запобігання їм.

До основних елементів криміналістичної характеристики зазначених злочинів автор відносить: характеристику особистісних якостей та рольових функцій суб’єктів, характеристику предмета злочинного посягання, характеристику способів та обстановки вчинення екологічних злочинів, характеристику слідів та наслідків злочинної діяльності або бездіяльності. Розкриваються два види взаємозв’язку між названими елементами: динамічний і статистичний. У разі однозначного зв’язку наявність одного елемента дозволяє зробити висновок про існування іншого. Вірогідний характер зв’язку має місце тоді, коли при наявності хоча б одного елемента виникає припущення про наявність іншого.

Дисертантом обґрунтовано, що криміналістична характеристика екологічних злочинів може бути трьох рівнів: 1) загальна характеристика екологічних злочинів (родова криміналістична характеристика); 2) характеристика груп екологічних злочинів; 3) характеристика окремих видів екологічних злочинів.

У підрозділі 2.2. *“Криміналістична характеристика злочинів, скоєних злочинними, організованими групами, окремими особами шляхом незаконного корисливого вилучення об’єктів тваринного, рослинного світу, корис-*

них копалин” висвітлено основні елементи криміналістичної характеристики зазначених злочинів. Органами МВС України у 2001 р. було зареєстровано 1333 злочини, скоєні шляхом незаконного корисливого вилучення об’єктів тваринного, рослинного світу, корисних копалин, у 2002 р. – 1182, у 2003 р. – 1877, у 2004 р. – 1753 зазначених злочинів. Аналіз статистичних даних свідчить, що кожне друге незаконне видобування корисних копалин, кожна восьма незаконна порубка, кожне друге незаконне заняття рибним або іншим водним добувним промислом було вчинене у складі злочинної групи. Водночас збільшується кількість злочинів, що вчиняються організованими групами, які мають корупційні зв’язки зі службовими особами природоохоронних, правоохоронних органів та органів державної виконавчої влади і управління. В організованих групах доцільно виділяти рольові функції серед її членів: організатори, виконавці, переробними, збувальники. Автором досліджено особистісні якості особи злочинця з урахуванням його рольової функції. Результати узагальнення матеріалів практики та проведеного дослідження дозволили визначити типові способи незаконного вилучення об’єктів тваринного світу, типові способи законного вилучення об’єктів рослинного світу, типові способи незаконного видобування корисних копалин. Специфіка способу зазначених злочинів полягає в тому, що його елементами є: спосіб підготовки, спосіб вчинення, спосіб приховування слідів злочину. Результати проведеного дослідження свідчать, що незаконну порубку злочинці вчиняли, як правило, шляхом повного відокремлення дерева або чагарника від кореня; кожне друге незаконне полювання вчинялося з використанням вогнепальної зброї, кожне третє – з використанням капканів; кожне друге незаконне видобування корисних копалин вчинялося відкритим способом. Дисертантом досліджено різновиди предмета злочинного посягання: об’єкти тваринного світу; об’єкти рослинного світу; корисні копалини (окрім загальнопоширених), визначено особливості обстановки вчинення незаконної порубки лісу, незаконного полювання, незаконного заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, незаконного видобування корисних копалин; специфічні сліди зазначених злочинів; суспільно небезпечні наслідки.

У підрозділі 2.3. *“Криміналістична характеристика злочинів, скоєних службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом забруднення атмосферного повітря, водних об’єктів, земель”* автор на підставі аналізу слідчої та судової практики, юридичної літератури, результатів проведеного дослідження визначив основні елементи криміналістичної характеристики досліджуваної групи екологічних злочинів. Органами

МВС України у 2001 р. незважаючи на високий ступінь латентності зазначених злочинів, було виявлено 8 забруднень природних об'єктів, у 2002 р. – 32, у 2003 р. – 49, у 2004 р. – 60 забруднень. За результатами проведеного дослідження кожний другий злочин – це забруднення земель, кожний п'ятий – забруднення водних об'єктів, кожний десятий – забруднення моря, атмосферного повітря. Досліджувані злочини вчинялися службовими особами та особами, на які покладено спеціальний обов'язок дотримання екологічних правил. Результати проведеного дослідження показали, що 85% від загальної кількості осіб, які притягувались до кримінальної відповідальності за забруднення природних об'єктів, складають особи, спеціально уповноважені дотримувати норм екологічного законодавства. Узагальнення матеріалів слідчої та судової практики, результати проведеного дослідження дозволили виділити типові способи злочинного забруднення природних об'єктів, типові способи забруднення земель, типові способи забруднення атмосферного повітря, типові способи забруднення водних об'єктів. Специфіка способів забруднення природних об'єктів полягає в тому, що вони взаємопов'язані із засобами забруднення. Дисертант досліджує обстановку вчинення забруднення, акцентує увагу на специфіку місця та слідів злочину, суспільно небезпечних наслідків. Місце злочину включає територію на якій службові, спеціально уповноважені, інші особи вчинили протиправні дії (бездіяльність) і територію, на якій виявили наслідки такої злочинної діяльності, тобто територію забруднення природних об'єктів. Специфіка слідів досліджуваних злочинів полягає в тому, що, як правило, вони виявляються в документах, технологічному процесі, на механізмах і устаткуванні, у негативних змінах об'єктів навколишнього природного середовища. Окрему групу становлять сліди на тілі людини, в її організмі у вигляді хворобливих змін.

У підрозділі 2.4. *“Криміналістична характеристика злочинів, скоєних службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом знищення (пошкодження) лісових масивів, рибних запасів, територій, взятих під охорону держави”* визначено систему елементів криміналістичної характеристики зазначених злочинів: характеристика особистісних якостей особи злочинця, характеристика предмета злочинного посягання, характеристика способів та обстановки вчинення злочинів, характеристика слідів та наслідків злочинної діяльності службових, спеціально уповноважених, інших осіб. Органами МВС України у 2001 р. було зареєстровано 17 злочинів, скоєних шляхом знищення (пошкодження) лісових масивів, рибних запасів, територій, взятих під охорону держави, у 2002 р. – 25, у 2003 р. –

30, у 2004 р. – 27 таких злочинів. Дисертант виокремлює різновиди предмета злочинного посягання: лісові масиви, зелені насадження, риба, дикі водні тварини, що перебувають у природних умовах, території, взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду. За даними правоохоронних органів найбільш поширені: знищення або пошкодження лісових масивів, умисне знищення або пошкодження об'єктів природно-заповідного фонду. На основі аналізу матеріалів слідчої та судової практики автор визначив типові способи знищення лісових масивів, типові способи знищення рибних запасів, типові способи пошкодження територій, взятих під охорону держави, типові способи пошкодження об'єктів природно-заповідного фонду. Дисертант дослідив специфіку обстановки вчинення зазначених злочинів, різноманітні сліди і суспільно небезпечні наслідки злочинних дій або бездіяльності службових, спеціально уповноважених, інших осіб.

Підрозділ 2.5. “Криміналістична характеристика злочинів, скоєних службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки” присвячений розгляду елементів криміналістичної характеристики зазначених злочинів. Органами МВС України, незважаючи на високий ступінь латентності, у 2001 р. було виявлено 16 злочинів, скоєних службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки. у 2002 р. – 8, у 2003 р. – 21, у 2004 р. – 36 зазначених злочинів. Відповідно до статистичних даних Міністерства юстиції України, кількість осіб, засуджених за такі злочини незначна. На наш погляд, причинами цього явища є: відсутність криміналістичної методики розслідування таких злочинів, латентність порушень встановлених правил екологічної безпеки, корумпованість природоохоронних органів. На основі аналізу матеріалів слідчої та судової практики дисертант визначив типові способи порушень встановлених правил екологічної безпеки, різновиди предмета злочинного посягання, специфіку обстановки вчинення злочинів, специфічний суб'єкт порушень правил екологічної безпеки, сліди та наслідки злочинних дій або бездіяльності службових, спеціально уповноважених, інших осіб. Дисертант акцентує увагу на специфіку суб'єкта порушень правил екологічної безпеки і виділяє: 1) службових осіб органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій; 2) спеціально уповноважених осіб, відповідальних за дотримання ветеринарних правил; 3) інших осіб (орендаторів, власників земельних ділянок). У роботі досліджено специфічні сліди порушень правил екологічної безпеки, які можуть бути виявлені в документах, технологічному процесі, негативних змінах у доквіллі, негативних

змінах стану здоров'я населення тощо. Наслідками злочинних дій або бездіяльності зазначених осіб є спричинення: техногенних аварій, екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення, екологічного забруднення значних територій, інших тяжких наслідків для довкілля.

Проведене дослідження дозволило виділити типові способи порушень встановлених правил екологічної безпеки: порушення порядку проведення екологічної експертизи під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів; порушення встановлених правил проведення відновлювальних робіт на території, що зазнала екологічного забруднення; порушення ветеринарних правил тощо.

Автором виокремлено способи порушень ветеринарних правил: виробництво заражених продуктів чи сировини тваринного походження; продаж заражених продуктів чи сировини тваринного походження; продаж хворих тварин; неповідомлення або несвочасне повідомлення органів державної ветеринарної медицини про виникнення захворюваності тварин; неперед'явлення тварин для проведення ветеринарного огляду, досліджень або щеплень. Результати проведеного дослідження свідчать, що кожне друге порушення ветеринарних правил вчиняється шляхом продажу хворих тварин, неперед'явлення тварин для проведення ветеринарного огляду, досліджень або щеплень.

Розділ третій “Загальні положення розслідування екологічних злочинів” складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 3.1. *“Типові слідчі ситуації, версії та планування на початковому етапі розслідування”* розглядаються типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування та відповідні їм алгоритми слідчих дій, питання планування розслідування екологічних злочинів.

Аналіз наукової літератури дозволив автору визначити такі елементи методики розслідування екологічних злочинів: 1) криміналістична характеристика; 2) слідчі ситуації, версії, планування та методи їх перевірки; 3) взаємодія слідчого з природоохоронними та іншими органами; 4) тактика окремих слідчих дій; 5) діяльність слідчого з відшкодування шкоди; 6) профілактична діяльність слідчого.

За результатами проведених досліджень визначені типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування: 1) має місце подія екологічного злочину, і особу, яка його вчинила, встановлено; 2) має місце подія екологічного злочину, і особу, яка його вчинила, не встановлено.

Акцентується увага на питаннях планування розслідування, яке, як вважає автор, повинно містити: аналіз і оцінку первісної інформації; розробку версій і організацію їх перевірки; визначення обставин, що підлягають доказуванню.

Узагальнення слідчої та судової практики дозволило виділити типові слідчі ситуації, що мають місце на початковому етапі розслідування незаконного корисливого вилучення об'єктів тваринного, рослинного світу, корисних копалин; забруднення природних об'єктів; знищення природних об'єктів; порушення встановлених правил екологічної безпеки та визначити алгоритм слідчих дій і оперативно-розшукових заходів.

У підрозділі 3.2. *"Взаємодія слідчого з природоохоронними, оперативними та іншими державними органами"* викладено форми взаємодії слідчого з органами дізнання, екологічної інспекції та іншими державними органами. Автор аналізує теоретичні аспекти взаємодії і визначає форми взаємодії слідчого з: 1) органами дізнання (в тому числі з підрозділами екологічної міліції, ветеринарної міліції); 2) екологічною інспекцією Міністерства екології та природних ресурсів, іншими природоохоронними органами; 3) органами місцевого самоврядування та управління; 4) службовими особами підприємств, установ, організацій.

У ході розслідування екологічних злочинів застосовуються різноманітні організаційно-тактичні форми взаємодії з оперативно-розшуковими органами, але найбільш раціональною формою координації є утворення слідчо-оперативної групи (СОГ). Така форма взаємодії допускає маневрування силами, дозволяє вести розслідування в різних напрямках і в різних місцях, дає можливість правильно і своєчасно здійснювати намічені слідчі та оперативно-розшукові дії й відповідні тактичні операції.

У підрозділі 3.3. *"Використання документальних джерел та спеціальних знань в методиці розслідування"* розглянуто питання використання документальних джерел інформації про обставини вчинення екологічного злочину, форми участі спеціалістів, обґрунтовується використання наукових, технічних, інших спеціальних знань при розслідуванні екологічних злочинів, питання призначення експертиз.

Дисертант на підставі узагальнення слідчої практики виділив такі групи документів: 1) нормативно-правові акти; 2) документи спеціально уповноважених органів державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів; 3) документи, що відображають підприємницьку та виробничу діяльність; 4) інші документи. Знання зазначених груп документів дозволить слідчому

встановити способ, сліди злочину та інші обставини, що мають значення для розслідування.

Розглянуто процесуальні та непроцесуальні форми використання спеціальних знань при розслідуванні екологічних злочинів, питання призначення судових експертиз. Дисертант з урахуванням слідчої ситуації обґрунтовує доцільність призначення таких експертиз: 1) екологічної експертизи та експертиз екологічної спрямованості; 2) технічних експертиз; 3) криміналістичних експертиз; 4) інших експертиз. До експертиз екологічної спрямованості автор відносить: дендрологічну, орнітологічну, зоологічну, іхтіологічну, ентомологічну, геологічну, водогосподарську, рибогосподарську, ветеринарну, санітарно-гігієнічну, гідрометеорологічну експертизи.

Підрозділ 3.4 "Тактика окремих слідчих дій" присвячено розгляду тактичних правил, прийомів, рекомендацій при огляді місця забруднення, знищення природних об'єктів, особливостей тактики допиту свідків та підозрюваного (обвинуваченого) члена злочинної, організованої групи.

Дисертантом з урахуванням слідчої ситуації та виду екологічного злочину викладено наукові рекомендації щодо огляду місця незаконного вилучення об'єктів тваринного, рослинного світу, корисних копалин, забруднення земель, водних об'єктів, знищення лісових масивів. Аналіз матеріалів слідчої та судової практики дозволив визначити криміналістичні методи, тактичні прийоми і рекомендації щодо розслідування незаконного вилучення корисних копалин.

У роботі викладено систему тактичних рекомендацій і прийомів допиту свідків, потерпілих. Дисертант з урахуванням слідчої ситуації визначив коло осіб, які можуть бути допитані у якості свідків: 1) працівники природоохоронних органів; 2) очевидці забруднення, знищення об'єктів природи, вилучення природних ресурсів; 3) службові особи підприємств, установ, організацій, де мало місце порушення правил екологічної безпеки; 4) особи, що можуть охарактеризувати підозрюваного (обвинуваченого).

Дисертант виокремлює особливості тактики допиту підозрюваних (обвинувачених) членів злочинної, організованої групи.

У підрозділі 3.5. "Діяльність слідчого з виявлення та усунення причин і умов, що сприяли вчиненню екологічного злочину" досліджується питання профілактики таких злочинів.

Дисертант підтримує точки зору В.Ф. Зудіна, Г.А. Матусовського, В.Ю. Шепітька, М.П. Яблокова щодо розвитку вчення про криміналістичну профілактику злочинів і виокремлення її в методиці розслідування в якості структурного елемента.

У роботі досліджені причини, об'єктивні та суб'єктивні умови вчинення екологічних злочинів. Дисертант акцентує увагу на тому, що специфіка екологічних злочинів не завжди дозволяє слідчому самостійно встановити умови вчинення екологічного злочину і викласти рекомендації щодо їх усунення, а тому слідчому з метою виявлення обставин, що сприяють вчиненню екологічного злочину доцільно залучати відповідних фахівців.

Автором з урахуванням специфіки екологічного злочину викладені наукові рекомендації щодо їх запобігання.

ВИСНОВКИ

У дисертації досліджено наукові проблеми криміналістичної класифікації, криміналістичної характеристики та основні положення розслідування екологічних злочинів. За результатами дослідження одержано такі висновки, які мають теоретичне та практичне значення:

- визначено криміналістичні закономірності та сутність екологічних злочинів;
- розроблено криміналістичну класифікацію екологічних злочинів;
- удосконалено вчення про криміналістичну характеристику зазначених злочинів і визначено її основні елементи;
- визначено типові способи незаконного вилучення природних об'єктів;
- виокремлено типові способи забруднень атмосферного повітря, водних об'єктів, земель;
- визначено основні елементи криміналістичної характеристики злочинів, скоєних шляхом знищення, пошкодження природних об'єктів;
- розроблено типові способи порушень встановлених правил екологічної безпеки;
- розроблено класифікацію документальних джерел інформації про обставини екологічних злочинів;
- розроблено наукові рекомендації щодо незаконного видобування корисних копалин;
- обґрунтовано доцільність удосконалення ст. ст. 240, 246, 249 КК.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

1. Книженко С.О. Деякі питання тактики огляду місця події при розслідуванні окремих злочинів проти довкілля // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2002. – Вип. 18. – С. 44–47.
2. Корж В.П., Книженко С.О. Дослідження документів – це важливий напрям розслідування окремих видів екологічних злочинів // Вісн. прокуратури України. – 2003. – № 8(26). – С. 75–78.

3. Книженко С.О. Поняття та види криміналістичної характеристики екологічних злочинів // Наук. вісн. Юрид. акад. Міністерства внутр. справ: Зб. наук. праць. – 2003. – № 3 (12). – С. 368–372.

4. Книженко С.О. Криміналістична характеристика злочинів проти довкілля та її структурні елементи // Вісн. Запорізьк. юрид. ін-ту. – 2004. – №1. – С. 150–155.

5. Книженко С.О. Криміналістична класифікація екологічних злочинів // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2005. – Вип. 29. – С. 42–46.

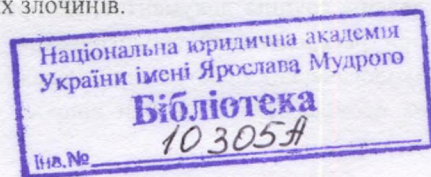
АНОТАЦІЇ

Книженко С.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів. – *Рукопис.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2006.

Дисертація є комплексним науковим дослідженням на монографічному рівні криміналістичної характеристики екологічних злочинів та основних положень їх розслідування. Визначено чотири групи екологічних злочинів: 1) злочини, скоєні шляхом незаконного корисливого вилучення природних ресурсів; 2) злочини, скоєні шляхом забруднення об'єктів природи; 3) злочини, скоєні шляхом знищення, пошкодження природних об'єктів; 4) злочини, скоєні шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки. Вивчено та узагальнено способи вилучення об'єктів тваринного, рослинного світу, корисних копалин; способи забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, земель; способи знищення (пошкодження) лісових масивів, рибних запасів, територій, взятих під охорону держави; способи порушення встановлених правил екологічної безпеки. Розроблено криміналістичну характеристику екологічних злочинів та визначені її елементи. Розроблено основні положення методики розслідування екологічних злочинів.

Ключові слова: екологічні злочини, криміналістична класифікація екологічних злочинів, криміналістична характеристика екологічних злочинів, методика розслідування екологічних злочинів.

Книженко С.А. Криминалистическая характеристика и основные положения расследования экологических преступлений. – *Рукопись*.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2005.

Диссертация является комплексным научным исследованием на монографическом уровне криминалистической характеристики экологических преступлений и основных положений их расследования. Определены четыре группы экологических преступлений: 1) преступления, совершенные организованными группами, отдельными лицами путем незаконного корыстного изъятия объектов животного, растительного мира, полезных ископаемых; 2) преступления, совершенные служебными, специально уполномоченными, иными лицами путем загрязнения атмосферного воздуха, водных объектов, земель; 3) преступления, совершенные служебными, специально уполномоченными, иными лицами путем уничтожения, повреждения лесных массивов, рыбных запасов, территорий, взятых под охрану государства; 4) преступления, совершенные служебными, специально уполномоченными, иными лицами путем нарушения установленных правил экологической безопасности. Разработана криминалистическая характеристика экологических преступлений, определены ее элементы. Изучены и обобщены способы изъятия объектов животного мира, способы изъятия объектов растительного мира, способы добычи полезных ископаемых; способы загрязнения атмосферного воздуха, способы загрязнения водных объектов, способы загрязнения земель; способы уничтожения (повреждения) лесных массивов, способы уничтожения рыбных запасов, способы уничтожения (повреждения) территорий, взятых под охрану государства; способы нарушения установленных правил экологической безопасности. Разработаны основные положения методики расследования экологических преступлений, определены типичные следственные ситуации и соответствующий им алгоритм первоначального этапа расследования таких преступлений; выделены формы взаимодействия следователя с природоохранными органами, прежде всего органами государственной экологической инспекции Министерства экологии и природных ресурсов Украины. Определены группы документов, которые подлежат выемке и исследованию, при расследовании экологических преступлений. С учетом специфики экологических преступлений изложены особенности тактики осмотра места происшествия, тактики допроса подозреваемого (обвиняемого) члена

преступной (организованной) группы, а также тактики допроса свидетелей. Определены причины и условия, способствующие совершению экологических преступлений.

Ключевые слова: экологические преступления, криминалистическая классификация экологических преступлений, криминалистическая характеристика экологических преступлений, методика расследования экологических преступлений.

S.A. Knizhenko. Criminalistical characteristic and main regulations of investigation of ecological crimes. – *Manuscript*.

Dissertation for competition of academic degree of the jurisprudence candidate in the speciality 12.00.09 - criminal procedure and criminalistics; legal expertise. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2005.

The dissertation is an integrated scientific study on the level of a monograph about criminalistical characteristic of ecological crimes and main regulations of their investigation. Here are studied and generalized the groups of crimes, committed by criminal, organized groups or individual persons by means of illegal mercenary withdrawal of fauna and flora objects and minerals; crimes committed by officials, authorized by another persons, by means of atmospheric air, water and soil pollution; crimes committed by officials, authorized by another persons, by means of destruction (damage) of forests, fish resources, territories under state protection; crimes committed by officials, authorized by another persons, by means of environmental safety regulations violation. The criminalistical characteristic of the stated groups of ecological crimes is developed, its elements are determined. Main regulations of investigation methods of ecological crimes are developed.

Key words: ecological crimes, criminalistical classification of ecological crimes, criminalistical characteristic of ecological crimes, investigation methods of ecological crimes.